

Det negative absolutte: Logikbegrebet i Hegels Jena-skrifter.

William Toke Mathorne

”Der Verstand sieht nur Gegensätze, ist bedingt. Er strebt, das Absolute in Identität nachzuahmen, und verwickelt sich in Widersprüche. Der Anfang aller Philosophie ist ihre Zerstörung” (Hegel 1988: 63).¹ Med disse ord indleder Hegel sine forelæsninger om logikken fra vintersemesteret 1801/2 og angiver dermed den centrale opgave, der tilkommer det, Hegel kalder den dialektiske logik: at muliggøre filosofien ved at ophæve forstandens iboende selvmodsigelser. I sine forelæsningsnoter hævder Hegel i samme ånd, at alene logikken kan udgøre indledningen i filosofien, idet den fastholder forstandens adskilte tanker (GW 5: 272). Dermed bringes forstanden til sin fulde selverkendelse og til den indsigt, at den egentlig tjener noget højere, end den foregiver, at den er *fornuft*.

Ud fra de teologiske og moralfilosofiske udkast, som Hegel skrev i Frankfurt (1797–1801), er det dog langt fra selvindlysende, at logikken skulle indtage denne væsentlige plads og sidenhen bane vejen for det senere forfatterskabs omfattende revision og kritik af metafysikken gennem den spekulative logik. Faktisk kan Hegels interesse for de problemstillinger, som logikken skal løse, og hans særegne metodiske tilgang til filosofien i høj grad spores tilbage til en afgørende beslutning i begyndelsen af hans akademiske løbebane: rejsen til Jena og samarbejdet med tysk filosofis daværende komet, F.W.J. Schelling. Jeg vil i denne artikel skitsere den debat, der førte Hegel på sporet af logikken som en filosofisk grundvidenskab og således angive dens plads i Hegels tænkning i årene 1801–1803.

Udviklingen af en logik er langt fra Hegels eneste eller sågar primære interesse i Jena, men logikken strukturerer ikke desto mindre de andre problemer som Hegel

---

¹ Henvisninger til primærkilder er, såfremt den foreligger, til den historisk-kritiske udgave. En oversigt over de forkortelser, der bruges i artiklen, kan findes i litteraturlisten. Alle oversættelser er mine egne, medmindre andet er anført eller der henvises til en dansk tekst.

beskæftiger sig med.² Det er igennem den, skriver Hegel, at filosofien skal rense sig for alle fordomme og erkende helheden (GW 5: 270). Overordnet vil artiklen fremføre følgende argument: Hegels tidlige Jena-logik er hans første forsøg på at fremstille det, han kalder det *negative absolutte*: endeligheden og det negatives nødvendige plads, men begrænsede sandhed i enhver verdensudlægning. Dette begreb fremstiller han gennem en *endelig refleksionslogik*, der i kraft af sin dialektiske natur skal lede tænkningen væk fra subjektivitetens standpunkt til metafysikken, der forstår virkeligheden fra fornuftens eller det absoluttes standpunkt. Med andre ord vil Hegel med sin logik vise, at den klassiske metafysiske tænkning ender i selvmodsigelser, som kun kan forløses gennem fornuftens evne til at forene modsætninger – og dermed at det absoluttes negative side nødvendigvis slår over i den positive. Hvordan de centrale begreber – navnlig subjektivitet, refleksion, metafysik og dialektik – skal forstås og hvordan de bidrager til Hegels argument, er således undersøgelsens fokus. Min fremstilling vil være struktureret af tre teser, som jeg opstiller om betydningen og udviklingen af logikken i Jena: 1) ideen om en logisk indledning til filosofien udspringer af Hegels forsøg på at løse et af sin samtids systematiske kerneproblemer, navnlig hvordan filosofien kan begynde ved et absolut sikkert grundprincip; 2) Hegels udlægning af refleksionslogikken er en radikalisering af og et modsvar til den subjektivitetsfunderede logik som findes hos Kant og Fichte; 3) logikken selv er splittet mellem sin propædeutiske og sin systembegrundende funktion, hvilket i sidste ende fører Hegel til at revurdere logikkens plads i det filosofiske system og at forene den med metafysikken.

De tre teser ligger til grund for de følgende afsnit. Efter nogle almene bemærkninger om forholdet mellem logik og metafysik, begynder jeg ved at

---

² Hegels projekt i disse år kan langt fra reduceres til forsøget på at komme fra logikken til metafysikken, men må snarere ses som et forsøg på at udarbejde en filosofisk metode, der lader filosofen begribe sin tids problemer adækvat, i Hegels tilfælde frem for alt den franske revolution, den begyndende industrialisering samt sekulariseringen og de øvrige fænomener, der ofte beskrives samlet under betegnelsen *moderniteten* (se fx Pippin 2010; eller bidragene i Fulda og Horstmann 1991). Jeg ønsker dog at tydeliggøre, hvordan logikken, idet den eksplicit stiller spørgsmålet om filosofiens metode, vinder indflydelse på Hegels tænkning i takt med, at han artikulerer modernitetens problem mere præcist.

skitsere den problemhistoriske kontekst for Hegels Jena-skrifter. Dermed tydeliggøres Hegels spekulative filosofi som et svar på begyndelsesproblematikken i den tidlige tyske idealisme, hvilket eksemplificeres ved hans udlægning af identitetssætningen i *Differensskriftet*. Dernæst forfølger jeg begrebet om refleksionstænkningen fra Hegels reception af Fichte og Schelling frem til hans egen originale brug, hvilket vil fremhæve, hvordan logikken for Hegel skal muliggøre tænkningens overgang fra forstanden til fornuften. Slutteligt vil jeg rekonstruere de væsentligste dele af logikken på baggrund af de udsagn, vi finder i Hegels forelæsninger og forelæsningsnoter, samt diskutere, hvordan cirkelslutningen i den tidlige logik peger frem mod Hegels nye udkast i de efterfølgende år.

Systemfilosofi i Jena og Begyndelsesproblemet

At spille den formale logik ud mod metafysikken – eller den rene tæknings former ud mod videnskaben om det, man med Aristoteles kan kalde de første årsager og principper (981b), eller om væren *qua* væren (1003a) – har en lang tradition i filosofien. Hvor logikken beskæftiger sig med tænkningens strukturer og begrebsformer abstraheret fra ethvert indhold, har metafysikken historisk set haft til opgave at bestemme enhver mulig form for det værende selv. De to videnskaber har hhv. tanken og virkeligheden som deres genstand og manifesterer dermed en grundlæggende modsætning i filosofien.³ Hegel er, som bekendt, en af de mest indflydelsesrige og radikale kritikere af denne opdeling; i det sene værk *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* går han endda så langt, at han hævder, at adskillelsen ikke længere er gyldig: ”Die Logik fällt daher mit der Metaphysik zusammen” (GW 20: 34; §24).⁴ Dette står imidlertid i en skærende kontrast til Hegels første beskæftigelse med de to videnskaber i Jena. Her tager behandlingen af logikken form som et forsvar for metafysikken og giver billedet af en langt mindre afklaret

---

³ Omend, som Kant og sidenhen det 20. århundredes metafysikkritikere ønskede at vise, metafysikken ofte selv mister kontakten med virkeligheden.

⁴ I den store Logik (1812/32) er det dog den *objektive* logik der *træder i stedet for* den hidtidige metafysik (GW 21, 33).

tænker. Artiklens tese er, at Hegels mere modne position bør forstås på baggrund af hans første forsøg på at bestemme logikkens relation til metafysikken, mere præcist i årene 1801-3. Udover en forelæsningsrække med tilhørende noter, hvor de forskellige dele af den logiske videnskab behandles i en vis orden, er der i højere grad tale om spredte bemærkninger sidestillet passager, som gør brug af logikkens metode.⁵ Det er således svært at danne sig et entydigt billede af, hvilke opgaver Hegel tilskrev logikken, ja hvad logik overhovedet betegnede, hvis ikke man tager alle skrifterne i betragtning. Følgende artikel skal give et sådant overblik. Det må først og fremmest betones, at der er mindst to distinkte betydninger af logik i Hegels tidlige Jena-skrifter. Særligt i begyndelsen af sit ophold tager han stærk afstand fra det "formale projekt" at "tilbageføre filosofien til logikken" (GW 4: 27), som han identificerer med de logiske realister – navnlig Bardilis *Grundriß der Logik* og den evindelige prygelknabe Reinholds seneste værker. Bardili ønsker at vise, at al erkendelse udtømmende kan udlægges ved tænkningen og dens love gennem tænkningens mulige anvendelsestilfælde på noget hinsides den selv.⁶ Da tænkningen således alene behøver et ydre stof for at blive til erkendelse, kan tænkningen selv bibeholde sin renhed og udtømmende beskrives ved sine love. Denne reduktion af filosofien til den formale logik ser Hegel som et tilbageskridt i forhold til det omvendte forsøg, at begrunde logikken gennem subjektivitetens enhed og struktur. Den formale logik kan ikke udtømmende fremstille fornuften, der selv producerer sine sandheder, men antager i stedet, at sandhed og erkendelse er noget, som blot forefindes, og som kan udtrykkes tilstrækkeligt i logikkens love. I stedet hævder Hegel, at alene det subjektivitetsbegreb, som Kant opdagede, kan gøre fornuftens natur retfærdighed. Det er Hegels kritiske behandling af dette

---

⁵ Under sit ophold i Jena behandler Hegel logikken i en forelæsningsrække om logik og metafysik, som han afholder i samarbejde med Schelling i vinteren 1801/2. Sideløbende indarbejder Hegel logikken i en mængde skrifter, der udover det såkaldte *Differensskrift* udgives i *Kritisches Journal der Philosophie* (1802/3). Hegel udvikler også en logik i systemudkastene fra 1804/5 (GW 7) og 1805/6 (GW 8), men begge skrifter vidner om skift i Hegels logikforståelse, hvis diskussion overskrider rammerne for denne artikel. Düsing behandler disse skrifter mere udførligt (1995, 150–60).

⁶ For en mere omfattende gennemgang af den Bardilis *logiske realisme* og dens betydning for Hegel og Schellings absolutte metafysik se Onnasch (2002).

sidste forsøg på at opstille en almen, subjektivitetsfunderet logik – orienteret i særdeleshed mod Kants såkaldte transcendentallogik samt Fichte og Schellings første skrifter om transcendentalfilosofi – som udgør Hegels originale bidrag til logikken. Hvordan kan logikken indordnes i Hegels tænkning på dette tidspunkt? Den tyske Hegel-forsker Klaus Düsing opstiller i sin omfattende undersøgelse af Hegels Jena-skrifter som forarbejder til den senere logik en tydelig udviklingshistorisk tese⁷: den unge Hegel, påvirket af Schellings nyeste filosofiske system, sætter sig i Jena for at forsvare den absolutte metafysik og den spekulative erkendelse mod skeptiske angreb. Logikken anvendes her den opgave at overvinde den ”endelige refleksion”, hvilket er Hegels betegnelse for en tænkning, der hævder, at vores erkendelse kun kan begribe det endelige (Düsing 1995: 75). Logikken skal blotlægge, at den endelige refleksion erkender ved at opstille absolutte modsætningspar – almen/partikulær, objektiv/subjektiv, endelig/uendelig, bestemt/ubestemt – men at refleksion derved vikler sig ind i selvmodsigelser (antinomier), som den ikke selv kan løse (Düsing 1995: 94f.). På den anden side står den egentlige metafysik, der tager udgangspunkt i en absolut identitet. Metafysikken selv begriber og udfolder Hegel langt hen ad vejen i slipstrømmen af Schellings skrifter (Düsing 1995: 136). Først omkring 1804/5 begynder Hegel at forstå logikken i en mere omfattende betydning, nemlig som en kategorisk grundlagsvidenskab for metafysikken. Året efter er den systematiske adskillelse af de to videnskaber helt forsvundet, og vejen er banet for den spekulative logik, der behandler det absoluttes struktur *inden for* metafysikken (Düsing 1995: 150–156). Logikken er dermed rykket ind i centrum af Hegels filosofiske projekt. Düsings fremstilling angiver de overordnede linjer for Hegels udvikling og er således et brugbart værktøj til orientering. Imidlertid mener jeg ikke, at Düsings grænse mellem logik og metafysik kan etableres så entydig i teksterne selv. Det er, ikke uden Hegels egen skyld, blevet en af de velkendte sandheder, man gentager, men

---

⁷ En sammenhængende fremstilling af den tidlige logik er stadig et forskningsdesiderat, for så vidt spændingen mellem refleksion og spekulation i Hegels begreb om det absolutte ingenlunde er løst tilfredsstillende. Af indflydelsesrige fremstillinger kan nævnes: Kimmerle 1970; Düsing 1995; Pöggeler 1963.

ikke undersøger i detaljen. Walter Jaeschke går endda skridtet videre og anklager Hegel for slet ikke at fortælle os, hvad denne eftersøgte genrejsning af metafysikken egentlig indebærer (Jaeschke 2012). Og det er, polemisk udtrykt, fordi han ikke *kan* adskille metafysikken og logikken, ikke udtrykke det ene uden det andet. Rigtignok peger mange af Hegels eksplicite bemærkninger om det, han kalder *endelighedens* eller *forstandens* logik, på, at denne udelukkende fungerer som en *propædeutik*, dvs. en indledning eller en vej til filosofiens begyndelse som metafysik.⁸ En propædeutik er en forøvelse, som endnu ikke omfatter tilegnelsen af en bestemt kundskab eller videnskab, men blot har til formål at forberede den studerende, så denne er i stand til at forstå indholdet af den egentlige uddannelse. I sin reneste form må en propædeutik derfor være rensat for begreber og indsigter, som forudsætter en viden om den videnskab, der indføres i.⁹ Hegels logik er dog netop ikke en *ren* propædeutik i denne forstand. Det er mere præcist at sige, at logikken for Hegel i Jena-skrifterne udelukkende udgør en indledning, for så vidt den *begynder* ved det endelige, altså ved det, som er mest bekendt. Det er dermed ikke udelukket, at logikken også vil behandle det uendelige og dermed de kategorier, som egentlig burde tilkomme metafysikken i den skarpe opdeling.¹⁰ Og det er netop uendeligheden, som logikken i sin dialektiske form omhandler. Når Hegel i denne sammenhæng taler om dialektik betyder det, at logikken er en videnskab om tænkningens indre bevægelse i kraft af, at et begreb kun kan udtrykke et begrænset aspekt af virkeligheden og derfor altid forudsætter en yderligere specifikation gennem dets modsætning. Det er dermed en bevægelse, hvis motor er tænkningens endelighed eller – som Hegel også vil kalde det – dens iboende *negativitet*. Bevægelsen stopper ikke ved et vilkårligt begreb i rækken, men fortsætter med at gennemløbe begreber, i takt med at de viser deres gensidige afhængighed. Når

---

⁸ Fx GW 5: 271; Hegel 1988: 63.

⁹ Ideen om en filosofisk propædeutik kan spores tilbage til antikken, hvor Platon anså kendskabet til de såkaldte frie fag (aritmetik, geometri, astronomi, harmonilære) som en forudsætning for filosofisk erkendelse (HWPh Bd. 7: 1468).

¹⁰ Det er netop påfaldende, at Hegel i disse udkast aldrig selv når frem til, at udvikle metafysikkens begreb, dens berettigelse og dens kategorier i dybden, men bliver ved almenheder som den uendelige erkendelse (Se fx GW 5: 27; jf. Hegel 1988: 71).

Hegel beskriver dialektikken, opstiller han en bestemt form for uendelighed i tænkningen. Logikken har dermed allerede i de tidlige skrifter til opgave at fremstille uendeligheden og den viser sig metodisk at være en kritisk revision af metafysikken. For at sandsynliggøre det kritiske element, må vi dog først afklare to kernebegreber: *det absolutte og metafysik*. Som teknisk term går det absolutte igen i nærmest alle teksterne fra den tidlige tyske idealisme; Hegel er ikke alene om at tænke med og igennem det absolutte, det er snarere det, som kendetegner det filosofiske fælleskab han opdager i Jena. I udgangspunktet betyder det, at noget er absolut, at det udelukkende står i relation til sig selv. Det er med andre ord ubetinget. Hvor Kants filosofi udlægger erkendelsen igennem dens betingelse og gør det ubetingede selv til et grænsebegreb uden et egentligt indhold (fx A326/B383), kan den tidlige tyske idealisme beskrives som forsøget på at forsvare det ubetingede mod skeptiske angreb og forankre det i et filosofisk system.¹¹ Dette forudsætningsfulde begreb indtager i sådan en grad centralpladsen i Hegels tænkning i denne periode, at man kunne kalde hans filosofi en lang udfoldelse af, hvad det absolutte eller ubetingede er, og hvordan dets levende struktur kan beskrives. En systematisk tænkning der udelukkende ledes af det absolutte er altså det, Hegel på dette tidspunkt forstår ved disciplinen *metafysik*. Hegel opstiller samtidig mere præcise udtryk for, hvad denne struktur består i. Eksempelvis er det absolutte ifølge en indflydelsesrige formulering ”die Identität der Identität und Nichtidentität” (GW 4: 16). Det er med andre ord kun ved at insistere på begge strukturmomenter, forskel og enhed, at fornuften kan udtrykke det absolutte. Det er filosofiens opgave at begribe, hvorledes det absolutte manifesterer sig gennem sin splittelse, hvordan livet er det endeliges eksistens i det uendelige, og hvordan erkendelse er en forening af den empiriske mangfoldighed og tankens rene enhed (GW 4: 16). Dermed er vi allerede et væsentligt skridt udover den tidligere dogmatisk-rationalistiske metafysik, som allerede Kant gjorde op med, og som

---

¹¹ Som eksempel kan Schellings tidlige skrifter fremhæves, der tilstræber at give det ubetingede en entydig mening gennem en analyse af Jeget, jf. titlen på hans værk *Vom Ich als Prinzip der Philosophie oder über das Unbedingte im menschlichen Wissen* (1795).

forudsatte et objektfelt hinsides den sanselige erfaring. Det er netop antagelsen om objekternes selvstændighed, deres ligegyldighed over for den sanselige verden og tænkningens uafhængighed af dem begge, som Hegel dekonstruerer.

Man kan derfor fremhæve to tæt forbundne tråde i Hegels tænkning om metafysikken på dette tidspunkt. Såfremt Hegel på den ene side stadig forudsætter en metafysik, der kan tage sit udgangspunkt i det absolutte, skuer han tilbage på traditionens antagelse om, at metafysikken har sit eget genstandsfelt; men idet objektet først og fremmest er det absolutte, afviser han ideen om, at objektet er noget *eksternt* for tanken eller i sidste ende kan reduceres til et primært *værende*, fx Gud eller substansen. Metafysikken har ifølge Hegel snarere sig selv som objekt: det er en viden om enheden af viden og virkelighed.¹² Det følger så at sige af det absolutte, at det er sin egen målestok. Såfremt Hegel på den anden side ser logikken som en nødvendig udvidelse af metafysikken, søger han gennem en grundlæggende kritik at redde den genuine erkendelsesmæssige interesse, der ytrer sig i metafysikkens tradition, og at frigøre den fra dogmatismen. Dermed aftegner han en *form* eller *metode* for metafysikken, der væsentlig består i en kritisk eksposition af dens egne forudsætninger og dermed pejer frem mod Hegels senere metafysikforståelse i *Wissenschaft der Logik* fra 1812–16.¹³ Det er i denne forstand, at jeg ønsker at vise, hvordan logikken allerede i Hegels Jena-skrifter indskrives sig selv i og dermed reviderer metafysikken. Metafysikken og logikken adskiller sig altså gennem deres opgave og metode, men er to uadskillelige sider i Hegels

---

¹² I de senere Jena-skitser gøres eksempelvis mekanikken, kemien og livsprocessen selv til en del af den nye metafysiks genstandsfelt, altså videnskaber, hvis fornuftige orden kun kan afdækkes, men ikke begrundes ved en tro observation af naturen (Pöggeler 1963: 48f.).

¹³ Ved at se på logikken som en metode, der samtidig er sit eget indhold, som udlægges processuelt i metafysikken, fremhæves det endvidere, at Hegels metafysikbegreb bygger på et metodekritisk ideal og netop ikke kan reduceres til eksempelvis den idealistiske påstand, at alt substantielt er tænkning. Jeg følger dermed en *deflationær* eller kritisk læsning af Hegels metafysiske forpligtelser, som eksempelvis Robert Pippin har plæderet for i sine værker om logikken (Pippin 2018: 5ff.). Det ville således være forkert at betegne Hegels projekt som en rehabilitation af den hedengangne metafysik og dennes kategorier; hans forehavende er netop en kritisk fremstilling af traditionen (se fx Theunissen 1978; eller Longuenesse 2007; jf. Pippin 2018: 25). Det er i samme forstand, at Hegel i *Wissenschaft der Logik* kan sige: ”Die objektive Logik ist daher die wahrhafte Kritik [der Metaphysik]” (GW 11: 33).

forståelse af filosofien. Med denne afklaring af undersøgelsens kernebegreber er det nu muligt tydeligere at se logikkens rolle i Hegels tænkning. Logikken har nemlig til opgave at udlægge det absoluttes ”genskin” [Widerschein] i den endelige verden (GW 5: 273). Som et genskin udtrykker det ikke det absolutte selv; det er et aftryk eller, som Hegel siger, den *negative* side af det absolutte, der frataget sit egentlige positive udtryk må ytre sit væsen i noget fremmede, i sin modsætning. Denne negative side af det absolutte er, kort sagt: *strukturen for den endelige verden, karakteriseret ved de endelige begrebers logiske selvoverskridelse og dermed deres uendelighed*. Med andre ord viser logikken, at virkelighedens karakter er ustabil; at intet endeligt kan sikre sin egen betydning, da det afhænger af et uendeligt system af andre endeligheder; at alle faste kategorier bliver flydende. I stedet for at anse forflygtigheden for et simpelt vilkår eller en mangel ved vores forståelsesramme, skal udarbejdelsen af det absoluttes negative princip netop fastholde virkelighedens flydende karakter begrebsligt og forankre det i sin grund. Dette er ikke et abstrakt program, men motiveret af Hegels grundlæggende erfaring, at hans tid er karakteriseret ved splittelse (*Entzweiung*), der låser verdensudlægningen i endelige dikotomier. Fra denne indsigt i endelighedens væsen er det nu muligt at vise, hvorfor splittelsen egentlig er det negative genskin af det absoluttes positive uendelighed ved ”fuldstændigt at konstruere princippet for al filosofi” (GW 5: 274). Kun filosofien kan opfylde behovet for forsoning og harmoni.¹⁴ Netop derfor bliver logikken for Hegel uomgængelig. Den angiver, hvor den spekulative tanke begynder og hvordan den forholder sig til en fragmenteret virkelighed. Logikken leder vejen til princippet; metafysikken leder vejen for filosofien. Logikken har dermed på den ene side en overvejende *propædeutisk, forberedende karakter*; den angiver det punkt, hvorfra den spekulative filosofi eller metafysikken udgår. I modsætning til logikken er metafysikken en absolut erkendelse, der betragter enheden frem for logikkens adskilte begreber. På den anden side

---

¹⁴ Samtidsdiagnosen kommer tydeligt til udtryk i de første paragrafer af forelæsningsnoterne (GW5: 267f.), men finder sin mest indflydelsesrige formulering i afsnittet om filosofiens behov fra *Differensskriftet* (GW 4: 12).

udtrykker logikken for Hegel det absoluttes dialektiske karakter, idet den fremstiller den negative side af det absolutte: det absoluttes fremtrædelse som en ubegribelig antinomi for forstanden. *Hegels tidlige logik udfolder sig i spændingsfeltet mellem en filosofisk indføring i og en begrundelse af det absolutte standpunkts begrebslige struktur.* Hvis vi skal forstå udviklingen i metafysikbegrebet er det altså vigtigt at se, hvad Hegel gør i sin behandling af dialektikken, og ikke blot, hvordan han selv italesætter sit system på dette tidspunkt. Et sådant hensyn er desuden berettiget af et af Hegels egne udsagn om delene af det filosofiske, hvor logikken fra starten af gøres til et aspekt af metafysikken – her forstået som ”videnskaben om ideen” –, der skal udrydde ”de begrænsede filosofiske systemers falske metafysik” (GW 5: 263). Selv i disse første skrifter er logik og metafysik altså ikke modsætninger, men gensidigt afhængige fremstillingsformer af den absolutte idé. Heri ligger samtidig dens problematiske status. Logikken går *forud for* metafysikken, på samme tid som den *forudsætter* metafysikken. Denne spænding i Hegels tænkning bliver først løst, idet han med *Wissenschaft der Logik* identificerer metafysikken og den spekulative logik. Vi vil i dette afsnit se, hvad der motiverer ham til at udstikke denne dobbelte funktion, mens tredje afsnit nærmere vil undersøge, hvad der leder ham i den nye retning.

Mens impulsen mod en logik udspringer fra det praktiske behov at imødegå splittelsen og dermed fortsætter hans ungdoms og studentertids radikale, politiske projekter, så kan logikkens konkrete form bedst forstås på baggrund af Hegels filosofiske samtid og frem for alt Hegels stor koryfæ og modstykke, Kant. Hvor Kant ifølge Hegel overtog det empiristiske program om at fundere vores viden på en givet erfaring, på en ren anskuelse,¹⁵ der unddrager sig den menneskelige bevidsthed, så er logikken Hegels forsøg på at vise, hvordan denne antagelse hos den *sunde menneskeforstand* langt fra er selvindlysende, ja faktisk er selv-undergravende. Vores tænkning og erkendelse tager ikke afsæt i sansningen, som var dette det sidste fundament for vores viden. Omend Hegel ikke bruger disse

---

¹⁵ Kants filosofi udspringer som bekendt af et opgør med Humes skeptiske konklusioner, men da han overtager programmet om at begrunde subjektets empirisk givne og uudgrundelig erfaring kalder Hegel hans filosofi for en lære om den endelige forstand og således ”die Erweiterung des Lockeanismus” (GW 5: 326, 333, jf. 388).

ord endnu, behandler han selv i den tidlige logik tankens radikale frihed og autonomi.¹⁶ Hegels forpligtelse på fornuftens absolutte autonomi implicerer, at filosofien skal kunne opstille et grundlag for vores viden, som ikke begrundes af en ydre autoritet eller af en forudsætning, men alene i kraft af sig selv. Dermed bliver tænkningens enhed til det metodiske ideal og ikke, som hos Kant og empiristerne, retfærdiggørelsen af menneskelig receptivitet.¹⁷ At finde et sådant selvfunderende princip bliver omdrejningspunktet for ikke blot Hegel, men meget af den tidlige Kant-reception. Logikken er med andre ord Hegels forsøg på at løse *begyndelsesproblemet* i den klassiske tyske filosofi. Grundlaget for den filosofiske erkendelse er et metodisk grundproblem eller en apori, der forsøger at forlige to tilsyneladende inkompatible forudsætninger. Aporien udspringer af fordringen om, at filosofien på baggrund af et absolut sikkert princip skal udfolde sig til et sammenhængende og fuldstændigt *system af viden*.¹⁸ Spændingen kan forstås som en dobbelt krise med henblik på princippet *enhed* og dets *ubetingethed*. På den ene side består udfordringen for den tyske idealisme i, at princippet må være baseret på en absolut identitet for at sikre systemets enhed, men at det dermed synes at udelukke en overgang til den forskel, der overhovedet gør et system af viden mulig (Schwab 2017: 264). På den anden side skal begyndelsen begrunde vores viden overhovedet, så princippet må være gyldigt i kraft af sig selv, da det ellers ville behøve en bevisførelse og dermed være betinget af en ydre evidens. Spørgsmålet bliver, hvilken form for evidens der er i stand til at begrunde dette princip, hvad end det tager form som, i tidens jargon, en grundsætning eller den intellektuelle anskuelse.¹⁹ Aporien i den tidlige idealisme viser tydeligt de problemer der opstår, når man

---

¹⁶ Logikken som en videnskab om fornuftens autonomi ligger netop til grund for Pippins indflydelsesrige læsning af den sene logik (fx Pippin 1989; 2018) og tesen genfindes eksempelvis i en modificeret udgave hos Zambrana, der læser logikken som en selvbegrundende teori om intelligibilitet (Zambrana 2015).

¹⁷ Det forbliver langt hen ad vejen et grundproblem fra Fichte og frem, at den intellektuelle anskuelse skal besidde umiddelbar evidens, selvom den er notorisk svær at legitimere (Gentile 2018: 68f.).

¹⁸ Jeg tager udgangspunkt i udlægningen af den principteoretiske apori i den tidlige idealisme hos Schwab (2017), der dog fokuserer på begrundelsesproblematikken.

¹⁹ Det forbliver langt hen ad vejen et grundproblem fra Fichte og frem, at den intellektuelle anskuelse skal besidde umiddelbar evidens, selvom den er notorisk svær at legitimere (Gentile 2018: 68f.).

søger at udlede enheden i vores viden gennem et princip. Hegels originalitet findes i hans forsøg på at løse på denne krise. Logikken søger ved en kritisk revision af princip-tænkningen at besvare begge aspekter af begyndelses-aporien: Dels giver den en dialektisk udlægning af begyndelsesprincippet, der viser, hvordan det forudsætter både identitet og ikke-identitet for at opfylde sin begrundelsesfunktion – navnlig sikringen af systemets enhed;²⁰ dels udgør logikken i sig selv en negativ bevisførelse for det uendelige standpunkt, der ophæver sig selv, så snart dette standpunkt er nået. Idet han gennem logikken når et perspektiv, der ikke længere beror på endeligheden, mener Hegel altså at kunne undgå betingelsesproblematikken. Logikken er dermed helt fra starten af spændt ud mellem disse to opgaver, der konkurrer om hovedrollen: Er logikken først og fremmest *systembegrundende*, idet den sikrer enheden af systemets princip; eller er den en *propædeutik*, der skal føre den forudsætningsløse bevidsthed hen til filosofien? Hegel giver os intet entydigt svar og den tidlige logik er hans problematiske forsøg på at forene begge hensyn. At netop begyndelsesproblematikken er vejledende for udviklingen i Hegels tænkning, eksemplificeres forbilledligt af *Differensskriftets* (1801) logiske behandling af princip-aporien. Her bliver det tydeligt, hvordan Hegel bruger logikken til at løse striden mellem Fichte og Schelling om filosofiens øverste princip og bevæge samtalen videre til et spørgsmål om metode og begrebernes indre bevægelse. For at kontekstualisere Hegels eget begyndelsepunkt vil jeg derfor først skitsere den debat, der førte til Hegels filosofiske stillingtagen i *Differensskriftet*. Hegel tilslutter sig tilsyneladende Schellings idé om den absolutte identitet som filosofiens begyndelsesprincip, men anviser samtidig et væsentligt korrektiv til misforståelsen, at dette kan være en ren identitet, der abstraherer fra eller står i modsætning til ikke-identitet. Dermed forsøger han at forbinde Schellings absolutte metafysik med det Hegel selv kalder refleksionslogikken, navnlig en logik der udspringer af ikke-identiteten.

---

²⁰ Hegels berømte polemik mod den ensidige grundsætning i *Differensskriftet* er baseret på denne analyse, hvilket jeg uddyber i det følgende.

Da Hegel i januar 1801 ankommer til Jena, har Fichte været afskediget fra universitetet i næsten to år grundet den såkaldte ateismekontrovers. Med Fichtes afgang bliver det Schelling, der skal videreføre det idealistiske projekt på universitetet. Schelling har med sine første skrifter vist sig som en viderefører af Fichtes transcendentalfilosofiske idealisme, der vil begrunde filosofien gennem Jeget. Men med sit nyvundne professorat slår Schelling imidlertid ind på andre og mere selvstændige veje, og hvad der hidtil var en ulmende uenighed om forholdet mellem Jeget og naturen (ikke-Jeg), bliver nu til et egentligt stridspunkt mellem ham og Fichte.²¹ Striden omhandler den systematiske orden mellem transcendental- og naturfilosofien, der har henholdsvis Jeget og naturen som genstand. Siden sine første skrifter om videnskabslæren har Fichte insisteret på selvbevidsthedens primat over naturen. Ifølge Fichte producerer selvbevidstheden gennem en række ideale handlinger naturen som erkendelsesobjekt, og han vil derfor ikke indrømme naturfilosofien en egentlig selvstændighed. Fichte betegner denne rene, producerende selvbevidsthed som Jeget eller det absolutte Jeg, for at adskille det fra den enkeltes konkrete bevidsthed, der finder en allerede foreliggende og uafhængig natur. I et brev til Schelling betoner han:

Die [Realität der Natur] erscheint in der Transcendentalphilosophie als durchaus *gefunden*, und zwar *fertig* und *vollendet*; und dies zwar (gefunden nemlich) nicht nach *eigenen* Gesetzen sondern nach *immanenten* der *Intelligenz* (als ideal-realem) (AA III/2: 276).

Schelling afviser imidlertid, at den ene videnskab kan reduceres til den anden. Han fastholder overfor Fichte: ”Der Gegensatz zwischen Transcendentalphilosophie und Naturphilosophie ist der Hauptpunkt” (AA III/2: 279). Filosofien kan begynde fra begge videnskaber, og enten vise, hvordan Jeget opstår af den bevidstløse natur, eller hvordan naturen bliver til for Jeget gennem dets nødvendige handlinger (AA III/2: 280).²² Schelling bliver dog i tiltagende grad opmærksom på, at han ved at opstille to ligeberettigede videnskaber, risikerer at

---

²¹ Diskussionen mellem Fichte og Schelling behandles mere udførligt i Lauth (1974) og Kisser, Traub, & Jantzen (2005).

²² En omfattende gennemgang af de to videnskaber og deres skiftende forhold kan findes i Schwenzfeuer (2012).

splitte filosofien i to. De må derfor kunne forenes i ét, enhedsstiftende princip, hvor der ingen modsætning er mellem anskuelse og tænkning. I sin afhandling med den deklamatoriske titel *Darstellung meines Systems der Philosophie* (1801) kalder Schelling dette princip den *absolutte identitet* mellem det objektive og subjektive (AA I/10: 119). Hermed er der sket et afgørende skift i debatten om filosofiens princip. Det absolutte tænkt som *indifferens* – dvs. ren identitet – overstiger enhver forskel og er dermed fri for de dualismer, som hersker i den moderne tænkning. Det er den eneste måde at sikre enheden af vores viden og dermed systemets enhed.

Det er endvidere klart, at Schelling hermed også mener, at kun hans filosofi kan sikre, at filosofiens begyndelse er ubetinget. Schelling kritiserer netop Fichte for at begynde ved selvbevidstheden, da den er betinget af sin modsætning, naturens ”ikke-Jeg”. Hos Fichte skal enheden mellem Jeget og naturen først bevirkes. Fichte forsvarer ifølge Schelling en filosofi, hvor ”das höchste Princip *Resultat*, letzte *Synthesis*, ist” (AA III/2: 374, min kursivering). Schelling afviser i stedet helt forestillingen om, at tænkningen er bundet til Jeget. Schellings identitetssystem begynder med at abstrahere fra selvbevidsthedens betingede standpunkt, dvs. den antager metodisk, at fornuften i samme grad er tilstede i naturen som i individet, for at betragte det, som er fælles for begge: „Es giebt keine Philosophie, als vom Standpunkt des Absoluten“ (AA I/10: 117). Det absolutte er ikke et resultat og behøver intet bevis,²³ men er umiddelbart evident når først abstraktionen er fuldført. Dermed løser den absolutte identitet tilsyneladende begge sider af begyndelsesproblematikken: Systemets enhed og begyndelsens betingethed. Schellings løsning vandt dog langt fra universel begejstring i samtiden. Særligt tydeligt bliver dette i Fichtes skarpe kritik af Schellings fornuftsbegreb. Ifølge Fichte er der tale om et ubevægeligt princip, der aldrig kan udfolde sig til et system: „durch diese Erklärung [ist] die Vernunft vollkommen bestimmt und in sich abgeschlossen, d.i. todt“ (GA II/5: 487). Hvis Schelling begynder ved indifferensen, opgiver han ifølge Fichte den instans i Jeget, der overhovedet sætter en forskel mellem subjekt og objekt. Følgelig kan Schelling ikke forklare

---

²³ Dette problem lider Schellings tidligere filosofi netop under (se Sandkaulen-Bock 1990: 144f.).

overgangen til den empiriske mangfoldighed, og han opgiver dermed fornuftens indre liv. Den metodiske begyndelsesgestus, abstraktionen fra Jeget, umuliggør med andre ord en fortsættelse og begyndelsen ophæver sig selv, da intet følger af den. Antagelsen om en absolut identitet sætter altså ingenlunde et punktum for debatten.

Dette er altså diskussionen om begyndelsesprincippetets foreløbige stand i efteråret 1801, da Hegel med sit skrift *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*²⁴ træder ind på scenen som en ikke videre upartisk mediator. Skriftet har til formål at bringe klarhed over datidens filosofiske situation samt at vise, at Schelling med identitetssystemet rent faktisk har taget et afgørende skridt i forhold til Fichte. Alene i kraft af det tidlige forfatterskabs form kan det ses, at Hegels udgangspunkt er et ganske andet end Fichtes og Schellings. *Differensskriftet* er nemlig langt fra struktureret som en klassisk, filosofisk afhandling, der fremsætter teser og fremlægger en bevisførelse. Skriftet har en mere polemisk karakter, idet det udspringer af en kritik af hævdevundne positioner for igennem og i kraft af denne kritik at aftegne et eget filosofisk standpunkt. Hegel begynder, i modsætning til Schelling, ikke med en indholdsmæssig anke mod Fichte, navnlig at denne underordner naturen Jegets aktivitet. Kritikken er derimod af principiel karakter: Fichtes *grundprincip*, Jegets selvidentitet udtrykt i sætningen $A=A$, har i sidste ende den konsekvens, at system og princip falder fra hinanden. Rigtig nok udtrykker sætningen identiteten mellem subjekt og objekt i form af selvbevidstheden og er dermed i kraft af sin form "das ächte Prinzip der Spekulation" (GW 4: 6); men idet spekulatøren skal udfolde sig til et system af viden i de efterfølgende grundsætninger, går den spekulative indsigt tabt:

Sowie aber die Spekulation aus dem Begriff, den sie von sich selbst aufstellt, heraustritt und sich zum System bildet, so verläßt sie sich und ihr Prinzip und kommt nicht in dasselbe zurück. Sie übergibt die Vernunft dem Verstand und geht in die Kette der

---

²⁴ Der foreligger en dansk oversættelse af første del af værket i Hegel (2002).

Endlichkeiten des Bewußtseins über, aus welchen sie sich zur Identität und zur wahren Unendlichkeit nicht wieder rekonstruier (GW 4: 6).²⁵

I Fichtes system modstilles princippet den mangfoldighed, der skal deduceres ud fra det: ”Das Prinzip selbst, die transzendente Anschauung erhält hierdurch die schiefe Stellung eines Entgegengesetzten gegen die aus ihm deduzierte Mannigfaltigkeit.” (GW 4: 6). Fichtes princip lader ham ikke komme til den endelige bevidsthed uden samtidig at opløse princippet identitet, og han formår ikke at komme tilbage til identiteten gennem endeligheden.

Selvom Hegel således tager Schellings parti mod Fichte, så er Hegels positive bidrag til debatten af højst original karakter. Det består i en særegen logisk analyse af de betydningslag, identitetssætningen forudsætter, hvis den funktionelt skal udgøre en begyndelse. Idet filosofien vil begynde ved en absolut sikker grundsætning, hvor indhold og form er lig hinanden – som selvbevidsthedens identitet udtrykt i $A=A$ – skal sætningen enten blot udtrykke identiteten og udelukke forskellen, eller den skal udtrykke identitet og forskel i samme åndedrag (GW 4: 23f.). I første tilfælde viser sætningen sig betinget af den forskel, som den udelukker: den er en abstraktion *fra* noget. I det andet tilfælde vil den både vise forbindelsen, *og* at de forbundne dele er betinget af deres adskillelse. Så snart sætningen vil udsige begge dele samtidig, modsiger den imidlertid sig selv og bliver en *antinomi*.

Grundsætningen er som antinomi en relation mellem både identiteten og dens modsætning, hvorfor ingen af disse to betydninger kan være den oprindelige. Fra forstandens standpunkt betyder det, at den ophæver sig selv som meningsfuld sætning: Antinomien er ”der sich selbst aufhebende Widerspruch” (GW 4: 26). Men netop idet den ophæver sig selv, er antinomien ”der höchst mögliche Ausdruck der Vernunft *durch den Verstand*” (GW 4: 26, min kursivering). Hvis grundsætningen skal bevares som gyldig for forstanden, så må der forudsættes en højere erkendelsesform, hvor identitet og ikke-identitet *ikke* gensidigt udelukker

---

²⁵ Det er påfaldende, at Schelling overtager næsten ordret overtager denne formulering fra Hegel, når han kritiserer ensidigheden i Fichtes idealisme i deres brevveksling (AA III/2: 378).

hinanden. Dette er fornuften eller den spekulative erkendelse. Hegel viser dermed, at grundsætningen ikke selv kan være filosofiens princip, men at den beror på det absolutte, forstået som modsætningernes enhed. Resultatet af dens selv-negation er altså, at sætningen både fremstiller sin mangel og peger på det, som den ikke selv formår at udsige.

Hvis man holder Hegels analyse af grundsætningen op imod diskussionen mellem Fichte og Schelling om begyndelsesprincippet, så viser Hegels argument, at det som normalt tages som et *umiddelbart* udgangspunkt for filosofien – definitionen, grundsætningen, princippet – er betinget, og dermed ophæver sig selv som begyndelse. Dermed vender han på subtil men afgørende vis diskussionen om filosofiens grundprincip væk fra spørgsmålet om, hvad der *indholdsmæssigt* kan gælde som et absolut udgangspunkt (Jeget, naturen, identiteten), til den *strukturelle* udfordring, at finde et princip, der ikke modsiger sig selv, idet det udfolder sig til et system.²⁶ Han ser i Schellings ansats, at begynde ved den absolutte identitet, et antræk til en løsning på dette problem – men som analysen af identitetssætningen viser, er han yderst opmærksom på de misforståelser, der kan følge med dette standpunkt.²⁷ At filosofien må begynde ved en levende identitet, og *hvad* det vil sige at gøre en begyndelse her, er således begge spørgsmål, som Hegel mener at kunne besvare igennem logikken. Det centrale er at tænke filosofiens metode som en integral del af dens princip og ikke som en udefrakommende begrænsning. Metoden skal fastholde princippet, *idet* princippets indre bevægelse og uophørlige liv får plads til at udfolde sig frit.²⁸ Princip-aporien danner således både rammen for Hegels absolutte metafysik og den logik, der begynder at aftegne sig i Jena.

---

²⁶ Overgangen fra en *materiel* til en *strukturel* strid om grundprincippet forfølges mere udførligt i Schwab (2017: 283f.).

²⁷ Navnlig er han kritisk overfor den rene, dvs. differens-løse identitet, som Schellings position synes at indebære. Hegels tilslutning til Schelling kan dermed bedst karakteriseres som *ambivalent* (Schwab 2018: 209).

²⁸ Således skriver Hegel mod antagelsen, at identiteten er selvtilstrækkelig: ”[D]ie notwendige Entzweiung ist *ein* Faktor des Lebens” (GW 4: 21). En overbevisende læsning af *Differensskriftet* gennem Hegels livsbegreb, samt en overordnet udlægning af Hegels logik i dette lys, kan findes i Ng (2020) .

Refleksionslogikken som det negative absolutte

Hegels første forsøg på at løse det filosofiske systems begyndelsesproblem består i hans fortolkning af identitetssætningen som en antinomi. Princippet kan ikke stå overfor det deraf afledte system som en forskelsløs identitet, men må allerede i sig selv indeholde den forskel, der danner grundlag for systemets mangfoldighed. Forholdet mellem identitet og ikke-identitet i grundprincippet opridser således indholdet af det logikbegreb, der kommer til syne og udfoldes i Hegels Jena-skrifter. I dette afsnit vil jeg forfølge logikbegrebets struktur og dets plads i systemet gennem Hegels kritik af refleksionstænkningen i sin samtid. Refleksionen som en bestemt form i den menneskelige tænkning danner modellen for hans egen logik og er udledt af Kant og Fichtes subjektivitetsfunderede logik. Hegel *radikaliserer* og *integrerer* således sine samtalepartneres positioner, for at formulere sin egen logik.

Omend Hegels tidlige beskæftigelse med logikken er bevaret i form af hans forelæsninger, så gør hans øvrige skrifter i omfattende grad kritisk brug af begreber hentet fra logikken hos samtidige tænkere som Kant, Fichte, Reinhold og Jacobi. Særligt tydelig bliver denne kritiske tilegnelse ved begrebsparret *forstand* og *refleksion*. Sammen betegner de ifølge Hegel en måde at gå til filosofien på, der beror på grundprincippet om "[die] Absolutheit der Endlichkeit" (GW 4: 321). Dette princip er ikke andet end antagelsen, at filosofien må begynde ved *subjektet* samt den *struktur*, som muliggør subjektets empiriske erfaring. I Kants filosofi fik denne del af filosofien betegnelsen *transcendentallogikken*, der omfatter hans omdiskuterede deduktion af forstandens tolv kategorier fra de elementære domstyper og opstillingen af grundsætningerne for forstandens brug. En sådan logik er en "videnskab om den rene forstand", der udelukkende behandler "den rene tænkningens handlinger" (A57/B81), altså tænkningens *relation* til enhver mulig genstand, men aldrig genstanden selv. Det er Fichtes efterfølgende forsøg på at begrunde disse handlinger gennem det refleksive Jeg, der i Hegels øjne gør ham til Kants sande arvtager. Fichtes videnskabslære skal godtgøre, at selvbevidstheden alene i kraft af sin drift mod selvbestemmelse forudsætter muligheden for en

praktisk og teoretisk viden om sig selv og en ydre verden. Men, indvender Hegel, Fichte gør ikke andet end at genskabe den konkrete selvbevidsthed efter at have udelukket alt der kunne bestemme det udefra og således reduceret Jeget til et indholdsløst, logisk punkt. Dermed forfalder Fichtes behandling af Jeget til ”die Konstruktion der logischen Formen, die von allem Inhalt abstrahieren”, en ørkesløs og udsigtsløs deduktion af selvbevidsthedens former, der aldrig når frem til tingene selv.²⁹ Den formalistiske tænknings ensidighed kommer således særligt til udtryk i disse logiske kategorier og Jegets abstrakte handlinger. Mangelfuldt hos både Kant og Fichte er ifølge Hegel, at logikken – eller domsformerne – alene forstås som refleksionens subjektive regler. De udlægger tænkningen som en blot menneskelig formåen, der står over for de objekter, som den skal anvendes på (GW 4: 322). Idet naturen antages at være uden fornuft eller iboende formål, kan den subjektive tænkning ikke genfinde sig i den. Dette gør tænkningen selv endelig, da den begrænses af en ydre verden, som den formenes direkte adgang til – i Kants antagelse om en *ting-i-sig-selv* eller Fichtes absolutte modstilling af Jeg og ikke-Jeg. Tematiseres imidlertid logikken selv som en endelig refleksionslogik, der nødvendigvis fører til sådanne modsætningspar og dermed undergraver sit eget fundament, kan denne ensidighed afsløres og, håber Hegel, overvindes.

Det er altså på baggrund af Kant og Fichtes udformning af en transcendentallogik, at Hegel tager en omvej gennem subjektivitetens struktur for at bestemme logikken. Jegets refleksion er omdrejningspunktet for Hegels logikforståelse, der således også kan betegnes som en kritisk fremstilling af det endelige Jeg og dets handlingsformer. Vi ser i Hegels første polemiske Jena-skrifter, at den endelige refleksion bliver et synonym for logikken og en metodisk nøgle til at overvinde antagelsen om endelighedens absolutthed. Dermed er det på sin plads med en

---

²⁹ Fx GW 4: 327f, 400. Ifølge Lauth fejlrepræsenterer Hegel dog videnskabslæren: han sammenblender den *abstrakte identitet* med *selvbevidsthedens identitet* (Lauth 1983: 31). Hegels kritik er imidlertid ikke, at Fichte ikke *ville* tænke en konkret identitet, men at han metodisk *ikke formår* at føre systemet ud i livet, så længe han ikke anerkender naturens iboende fornuft og dermed dens intelligibilitet. På samme vis anerkender Hegel, at Kant med sit spørgsmål om muligheden af syntetiske domme a priori udtrykte ”die wahrhafte Vernunftidee”, men endte med en abstrakt erkendelsesteori (GW 4: 326).

udredning af termen refleksion, hvis historie og skiftende betydning er et mikrokosmos for den tidlige tyske idealismes udvikling. Begrebet refleksion vil umiddelbart forekomme selv den flygtige læser af den senere logik bekendt, grundet dets centrale placering i væsenslogikken, men det er vigtigt at adskille den tidlige refleksionslogik fra den senere.

I løbet af sine Jena-skrifter forener Hegel mindst fire distinkte udlægninger af begrebet. For det første findes det allerede i Hegels skrifter fra Frankfurt (1797–1800), hvor det betegner tænkningens diskursive – dvs. begrebslige – natur som sådan og dermed står i modsætning til *anskuelse*, *tro* eller *følelse*, der er kendetegnede ved deres umiddelbarhed. Refleksionen adskiller det, som oprindeligt er forenet og absolut enkelt. Da filosofien med sine begreber selv skrider frem ved at reflektere over tingene, tror Hegel dog ikke, at den formår at bevirke foreningen. Hegels idé er i stedet at overvinde refleksionen gennem troen og kærlighedens forsonende kraft.³⁰ Selvom denne brug af refleksionsbegrebet går igen i Jena, afviser han nu antagelsen om, at der skulle eksistere en absolut modsætning mellem refleksion og spekulation.³¹ Skiftet i Hegels forståelse efter rejsen til Jena kan i høj grad føres tilbage til den specifikke funktion, det tilskrives i henholdsvis Fichtes og Schellings filosofi. Den anden impuls kan spores til Fichtes *Grundlage der Wissenschaftslehre* (1794/5), hvor refleksionen er en grundoperation, der differentierer de forskellige handlinger, som muliggør Jegets bevidsthed. Det er denne art refleksion, der ligger til grund for transcendentallogikken, Kants behandling af det transcendentale Jegs struktur, og som Fichte opstiller princippet for. Hegel beskriver denne refleksionsaktivitet som: ”Die isolierte Reflexion, als Setzen Entgegengesetzter [...] ; sie ist das Vermögen des Seins und der Beschränkung.” (GW 4: 16). Den isolerede refleksion skrider frem ved at udlede et modsætningspar og finde den handling i Jeget, der forener dem i en gensidig begrænsning. Refleksionen er med

---

³⁰ Se eksempelvis fragmentet ”Glauben und Sein” (GW 2: 10–15). Hertil kunne det centrale begreb *liv* også tilføjes, et begreb der ligeledes optræder prominent i Jena (se Ng 2020, kap. 3).

³¹ Netop heri kan hans tilegnelse af Schellings absolutte metafysik ses med al tydelighed. Düsing (1969) behandler deres samarbejde i lyset af forholdet mellem spekulation og refleksion, omend han efter min mening overvurderer Hegels betydning for Schellings forståelse af refleksion.

andre ord evnen til at opstille de modsætninger, som lader den filosofiske betragter beskrive synteserne, der udgør bevidsthedens struktur (GA 2: 113f.). Gennem Jegets nødvendige handlinger begrundes således en række *refleksionslove*, der udtømmende skal bestemme formen for den empiriske bevidstheds mulige indhold.

Refleksionen organiserer gennem de opstillede love videnskabslæren, men er ifølge Fichte ikke selv logikken eller begrundet af denne. Det er derimod logikkens formale regler, der er baseret på bevidsthedens frie aktivitet og de refleksionslove, den kan opstille (GA 2: 98f.; jf. 68). Hegels kritik er imidlertid netop, at adskillelsen af logik og videnskabslære i sidste ende kolliderer. Refleksionen er akkurat ligeså formal som den rene logik, idet den opererer ved at fratrage Jeget en ydre verden og al bestemtighed for derfra at deducere vores erkendelse. Således får den aldrig et indhold i de logiske bestemmelser og erkendelsen er en abstrakt tilnærmelse af den konkretion, som Jeget blev frataget. I skriftet *Glauben und Wissen* kalder Hegel Fichtes deduktion for *logisk idealisme*, et system af refleksionsbestemmelser, der hverken rører hinanden eller virkeligheden (GW 4: 400f.). Samtidig anerkender Hegel det fortrinlige i Fichtes fremstillingsform, der fremhæver de logiske grundoperationer *Setzen*, *Entgegensetzen* og *Beziehen* som en spekulativ *trefoldighed*, omend den aldrig bliver konkret (GW 4: 396ff.).

En tredje og afgørende indflydelse på Hegels forståelse af refleksionen finder vi hos Schelling. I Jena tilegnede Hegel sig mange aspekter af Schellings identitetsfilosofi, og det er derfor ikke mærkeligt, at Schellings brug af refleksion i hans *Darstellung meines Systems der Philosophie* kan genfindes hos Hegel. Jeg viste ovenfor, at identitetsfilosofiens udgangspunkt er abstraktionen fra det reflekterende Jeg. Schelling støder dog på det problem, at den empiriske bevidstheds perspektiv dermed synes principielt udelukket fra filosofien. I stedet for at lede efter en overgang er hans løsning helt at afvise problemstillingen: „*Nichts ist an sich betrachtet endlich* [...] Hieraus folgt, daß vom Standpunct der Vernunft aus (§. 1.) keine Endlichkeit sey“ (AA I/10: 121). Det er filosofiens grundfejltagelse at antage, at der findes en endelig verden og at forsøge at forklare, hvordan den er

opstået af den absolutte identitet (AA I/10: 121). Hvis man alligevel forsøger at erkende det enkelte adskilt fra helheden, så fastholder man det uretmæssigt uden for identiteten. Denne adskillende handling er egentlig, hvad Schelling kalder for „*Reflexion*“ (AA I/10: 127). Allerede i afhandlingens forord identificerer Schelling entydigt Fichtes idealisme med det kritiserede „Standpunkt der Reflexion“ (AA I/10: 111). Schellings refleksionsbegreb betegner dermed ikke længere blot en system-intern operation, men et teoretisk standpunkt baseret på en fejlagtig antagelse, der udelukker en filosofi om helheden.

Vi kan dog også finde en fjerde betydning i Hegels tekster, og denne bliver tydelig ved at sammenligne Hegels og Schellings forståelse af det absolutte. Hegel deler, som vist, Schellings kritik af refleksionens standpunkt. Metodisk og systemlogisk viser sig dog her en uoverensstemmelse, der bryder frem ved spørgsmålet: Hvordan begrundes man den absolutte viden filosofisk? Deres divergerende svar bliver af tiltagende betydning for deres samarbejde og i sidste ende deres brud i 1807. Schelling afviser nemlig, at der kan angives en vej ind i filosofien fra refleksionens standpunkt. Hans metodiske forbillede er snarere den geometriske eller matematiske videnskab, der tager sit udgangspunkt i den rumlige anskuelses selv-evidens (SW IV: 361f., jf. Düsing 1988: 133). På samme vis må filosofien umiddelbart udspringe fra fornuftsanskuelsen og konstruere de enkelte ideer herfra. Man kan ikke indføre en udenforstående i filosofien: ”Hier fängt die Philosophie an, und wer nicht schon da ist, oder vor diesem Punct sich scheut, der bleibe auch entfernt oder fliehe zurück” (SW IV: 362). Schelling vil således begrunde den absolutte viden på den intellektuelle anskuelses umiddelbare evidens. Dette bliver et grundlæggende stridspunkt mellem Hegel og Schelling.

Utvivlsomt anerkender Hegel på dette tidspunkt, at den egentlige filosofi først finder sted i metafysikkens spekulative erkendelse, der er principielt adskilt fra refleksionen. Men han er ikke villig til at afskrive refleksionen ethvert sandhedskrav, eller at opstille en uigennemtrængelig mur mellem de to tænkemåder. Hegel fortsætter dermed sine ungdomsskrifters stræben mod forsoningen af absolutte modsætninger i tro og kærlighed, men anviser allerede i

Differensskriftet, at fornuften, udover absolut at forene, også ytrer sig som det *negative absolutte*, dvs. som den absolutte evne til at opstille modsætninger og dermed at *negere* det umiddelbare. Negationen af det umiddelbare forudsætter et stof, et indhold, som tilnærmes gennem en negativ bestemmelse og således træder i relation til dette *andet*. Som det negative absolutte igangsætter fornuften refleksionsprocessens, der søger efter en entydig bestemmelse, fx subsumptionen under et begreb, men aldrig tilfredsstilles. I denne form fremtræder fornuften som forstandens refleksion i en endelig subjektivitet, navnlig den menneskelige bevidsthed (GW 4: 17). Først når denne adskillelsens logik er overvundet, kan filosofien behandle begrebet som en refleksiv relation til sig selv gennem det andet, da den ikke længere forudsætter begrebernes selvstændighed. Hegels udlægning af identitetssætningen som en antinomi – der forudsætter *ikke-identitet* – viser med al tydelighed, at han netop er parat til at anerkende refleksionen som en side af fornuften.

Hegel distancerer sig ligeledes indholdsmæssigt fra Schellings antagelse, at filosofien gennem indifferenspunktet kan begynde fra såvel naturen som subjektiviteten. Da erkendelsen for Hegel begynder ved bevidsthedens refleksion, må filosofien også udvikle sig gennem bevidsthedens mulige former, hvilket er at begynde ved subjektet, ved refleksionslogikken.³² Hegel tilslutter sig altså kun betinget Schellings absolutte metafysik, da han forsøger at integrere den endelige subjektivitet, som Schelling abstraherede fra, i filosofien. Med andre ord behandler Hegel Schellings metodiske problem, hvordan filosofien kan abstrahere fra subjektiviteten, som et, der egentligt berører muligheden for en indledning i filosofien. Indledningen tager konkret form som en kritik af subjektiviteten, i hvilken Jegets refleksive aktivitet spores, indtil den udmunder i refleksionens adskilte kategoriers selvophævelse. Ved at insistere på refleksionen som del af det absolutte, udvikler Hegel sin absolutte metafysik både i forlængelse af og i væsentlig kontrast til Schelling, omend denne forskel først senere bliver til en

---

³² jf. Hackl 2017: 265.

eksplicit kritik.³³ Jeg mener derfor, at forståelsen af refleksionen som det negative absolutte må ses som Hegels originale bidrag til begrebets historie. Med denne fjerde betydning er vejen banet for Hegels udvikling af en logik, der grundlæggende reviderer projektet om det absoluttes metafysik. I modsætning til Schelling vil Hegel gøre gældende, at det absolutte alene kan forstås, hvis det også begribes i sin negativitet, nemlig i sit forhold til den endelige erkendelse. Refleksionens fluktuering er det liv, der udspiller sig i det absolutte, en tankegang, der kan følges frem til Hegels *Wissenschaft der Logik*. Meget sigende betegner Dieter Henrich den senere logiks metode i sin helhed som en udfoldelse af ”refleksionslogikken” (Henrich 1971: 104f.).³⁴ Logikken spiller med andre ord en nøglerolle i Hegels omformning af Schellings program for en fremtidig metafysik, idet den stiller spørgsmålet om filosofiens metode gennem refleksionen og ikke spekulatoren. I hvor høj grad Hegel gennem sin kritiske fuldendelse af refleksionslogikken så en vej til at begrunde det absolutte standpunkt filosofisk, kan koncist eksemplificeres ved slutsatsen af *Glauben und Wissen* fra 1802. Efter værket igennem at have kritiseret Kant, Fichte og Jacobi for deres subjektive begrundelse af filosofien, hæver han blikket for med betimelig mine at skønne deres åndshistoriske betydning. Ifølge Hegel har subjektivitetens metafysik – logikken som et lukket system af refleksionsbestemmelser – gennemgået sine mulige former hos disse tre tænkere. Herfra slutter Hegel: ”hierin [ist] unmittelbar die äußere Möglichkeit gesetzt, daß die wahre Philosophie, aus dieser Bildung erstehend [...] sich als vollendete Erscheinung zugleich darstellt” (GW 4: 413). Filosofien kan altså nu, men først nu, antage sin egentlige, fuldendte form. Og Hegels begrundelse er sigende: Disse tænkere har i kraft af refleksionslogikken og dens antagelse om, at tænkningen blot er subjektiv, egentlig vist, at tænkningen er absolut fri fra enhver

---

³³ Omkring 1804 begynder Hegel at ytre sig kritisk om naturfilosofien hos Schellings disciple Görres, Oker og Windischmann og i hans delvist bevarede forelæsninger fra 1805/6, kan man se spor af en kritik mod Schelling selv (Fuhrmans 1962: 496–516). Først med udgivelsen *Phänomenologie des Geistes* og Hegels utvetydige afvisning af det forskelsløse absolutte som *natten hvor alle køer er sorte*, opstår der et egentlig brud.

³⁴ Beatrice Longuenesse fremhæver ligeledes, at Hegels filosofi udvikler sig gennem den tiltagende anerkendelse af, at logikken bygger på refleksionens arbejde (Longuenesse 2007: 31).

ydre instans, der skal validere dens indhold. I kraft af sin frihed er den subjektive metafysik ”die reine Vernichtung des Gegensatzes, oder der Endlichkeit” og netop derfor ”Quell der ewigen Bewegung oder der Endlichkeit, die unendlich ist, d. h. die sich ewig vernichtet” (GW 4: 413).³⁵ Endeligheden er i sin evige ustabilitet selv uendelig. Hegels påstand er således, at forstandens logik har bragt sig til et punkt, hvor den peger udover sig selv på det uendelige, og at den nyere tids filosofi egentlig selv er en *filosofihistorisk bevisførelse gennem logikken* for det uendelige standpunkt.

Logikkens dele og fuldstændighed

I det foregående har jeg givet en historisk og problemorienteret præsentation af Hegels første logikudkast, der fremhævede, hvordan den i første omgang formede sig som modspil til Kant og Fichtes subjektivitetsorienterede logik, og samtidig udgjorde en alternativ indføring i den absolutte metafysik, som han formulerede i udveksling med Schelling. Hegel gennemførte, som det indledningsvis blev sagt, ikke sit program om en egentlig forstandslogik i hverken *Differensskriftet* eller artiklerne i *Das kritische Journal der Philosophie*, tidsskriftet som han udgav sammen med Schelling i 1802/3.³⁶ For at få et indtryk af den logiske videnskab og dens relation til filosofien som sådan, må man derfor vende sig mod hans forelæsninger om metafysik og logik. Følgende fremstilling af forelæsningerne skal vise logikkens inddelingen og aftegne cirkelstrukturen i Hegels bevisførelse. Dermed vil jeg underbygge min tredje tese, navnlig at Hegels tidlige logik ikke selv kan begrunde det absolutte standpunkt, hvilket i sidste konsekvens leder ham til at opgive logikken som indledning. Forelæsningerne, som Hegel afholdt i forlængelse af Schellings forelæsningsrække i sommersemesteret 1801, er overleveret gennem tilhøreren I.P.V. Troxlers noter. Hegels tørre, uvante og derfor yderst vanskelige

---

³⁵ Som Dieter Henrich har argumenteret for, foregriber dette Hegels senere definition af det absolute: “Das Absolute ist das Endliche, insofern dieses überhaupt *gar nichts weiter* ist als negative Beziehung auf sich selbst.” (Henrich 1982: 160; jf. Lugarini 1980).

³⁶ Det nærmeste han kommer, er afhandlingen om skepticisismen i journalen, der ligeledes behandler den dialektiske brug af fornuften (GW 4: 197–239).

forelæsningsstil spejler sig i noternes til tider fragmentariske karakter; de vidner om en forelæser, hvis filosofiske tænkemåde endnu var ukendt og en tilhører, der kæmpede for at konservere og videreformidle sammenhængen imellem de kompakte argumenter.³⁷ Noterne er dog – sammen med Hegels egne, delvist bevarede forelæsningsmanuskripter³⁸ – uundværlige vidnesbyrd om den samlede inddelingen af logikken. Da filosofien ifølge Hegel er den videnskab, der har med sandheden at gøre, er den kun mulig i kraft af en absolut erkendelse eller – som det metodiske begreb betegnes – *spekulationen*. Modsætningen hertil er den endelige erkendelse, refleksionen, som abstraherer fra identiteten, for at betragte det enkelte adskilt fra helheden. Logikkens første opgaver er således at begribe abstraktionen som en afledt form:

Der Gegenstand einer wahren Logik wird also der sein: 1) *die Formen der Endlichkeit* aufzustellen, und zwar nicht empirisch zusammengerafft, sondern, wie sie aus der Vernunft hervortreten, aber, durch den Verstand der Vernunft beraubt, nur in ihrer Endlichkeit erscheinen. (GW 5: 272)

I logikken efterligner forstanden fornuften; den forsøger at producere identiteten mellem sine subjektive begreber og de erkendte objekter på et stadig højere plan, men formår det kun ved at opstille nye modsætninger. Dens erkendelse er betinget af de ensidige begreber, der fanger nye aspekter ved objektet. Den hegelske logiker skal rekonstruere nødvendigheden bag denne produktion af modsætninger og dermed forberede *en negativ erkendelse* af fornuften, dvs. en erkendelse gennem dens forvrængede spejlbillede (GW 5: 272). Når Hegel i *Differensskriftet* taler om, at ”fornuften har rensset sig for subjektivitetens refleksion” (GW 4: 24), beskriver han i grunden ikke andet end denne proces, hvor fornuften bliver sig fuldt ud bevidst om sine refleksionskategoriers natur, og derved kan frigøre spekulationen for deres dødvægt.

---

³⁷ Således måtte forelæsningerne ophøre, da efter sigende kun Troxler og Goethes nevø, F. Schlosser, kunne følge med (Düsing 1988b: 13).

³⁸ Disse er overleveret i Rosenkranz' Hegel-biografi (1844: 190ff.) og gentrykt i de samlede værker (GW 5: 271ff.)

Her viser opdelingen af filosofien i en forberedende logik og en egentlig metafysik sig præget af en vis uafklarethed. På den ene side er overgangen udmærket ved, at filosofiens ægte princip først konstrueres i metafysikken. Filosofien er erkendelse i kraft af fornuften alene, og denne betragter enheden. Hegel ser sig dermed som en arvtager af den ældste, klassiske filosofi og opstiller sin metafysik som et korrektiv til den blindgyde, der er den moderne *ufilosofi* (GW 5: 274).

På den anden side er grænsen ikke markeret gennem to væsensforskellige videnskaber. Som Hegel indledende siger, har logikken et *propædeutisk* sigte, idet den begynder ved det endelige, og derfra kommer til uendeligheden i kraft af det endeliges (selv-)destruktion: Logikkens opgave er at give fuldkommen indsigt i fornuften for så vidt den fremstilles i *refleksionsmediet*, dvs. gennem den endelige erkendelses kategorier og deres selvophævelse. Den skal vise: ”welche Bedeutung und welchen Gehalt diese endlichen Formen des Erkennens für die Vernunft haben” (GW 5: 272). Men logikken kan kun fremvise betydningen af den endelige erkendelse, som Hegel gentagne gange bedyrer, idet vi foreholder den fornuften selv. Med andre ord: Logikkens *betingelse* er fornuftserkendelsen, og denne erkendelse kan derfor ikke udgøre *resultatet* af logikken.

Den hermed beskrevne cirkel tydeliggør Hegels ambivalente logikbegreb.³⁹ Det er ikke en ond cirkel *sensu strictu* så meget som en begrebslig uklarhed, og dermed netop udtryk for et overgangsfænomen, der bedre kan forstås i det klare lys fra det senere forfatterskab. Hegel kan ikke hævde, at logikkens resultat er det absolutte, for det er allerede forudsat som nærværende, men han mener ikke desto mindre, at den udgør en nødvendig indledning. På den anden side kan der heller ikke være tale om en ren og skær didaktisk overvejelse, når Hegel lader logikken gå forud for metafysikken. For logikken har en nødvendig funktion i systemet, idet den behandler refleksionsvidenskaben og viser, hvordan de endelige begreber bliver uendelige gennem deres negative selv-relation. I modsætning til Schelling fastholder Hegel, at denne begrebslige proces er nødvendig: ”Aber das Absolute,

---

³⁹ Düsing gør ligeledes opmærksom på cirkelslutningen i den tidlige logik (Düsing 1995: 338).

weil es im Philosophieren von der Reflexion fürs Bewußtsein produziert wird, wird hierdurch eine objektive Totalität...” (GW 4: 16). Og i forelæsningsmanuskriptet anviser Hegel entydigt, at vi ikke må forestille os forholdet, som var refleksionen og spekulatjonen ”beide einander absolut entgegengesetzt” (GW 5: 271). Refleksionen er – som endeligheden selv – en del af det absolutte, og dermed også en del af dets udvikling. Det er imidlertid netop den spekulative udlægning af selvophævelsen der forudsætter, at filosofen allerede er i besiddelse af ideen om det absolutte. Det konsekvente skridt er således, at gøre *logikken selv* til det absoluttes selvudfoldelse og det er netop dette skridt, som Hegel ikke er parat til at tage. Først med *Phänomenologie des Geistes*, der markerer slutningen på opholdet i Jena, opstiller Hegel en selvstændig lære om bevidsthedens frigørelse fra dens forskellige endelige gestalter, hvormed logikken ikke længere skal udfylde denne opgave. Hegel udleder i forelæsningsmanuskriptet på baggrund af dette almene begreb om logikken tre adskilte opgaver, den skal løse. Først og fremmest skal logikken udtømmende beskrive endelighedens *former, love* og *kategorier* i både subjektiv og objektiv henseende (GW 5: 273f.). I logikkens anden del beskrives den endelige tænkning, nemlig forstandens bevægelse gennem ”Begriffe, Urtheile und Schlüsse”. I det tredje og sidste skridt skal den endelige erkendelse *ophæves* gennem fornuften og ”die Spekulative Bedeutung der Schlüsse” behandles. Denne tredje del kalder Hegel også ”die negative oder vernichtende Seite der Vernunft”, der som en videnskab om dialektikken udgør overgangen til metafysikken (GW 5: 274).

Parallelt til denne tredeling findes i forelæsningsnoterne en opdeling af logikken i en *analytisk*, en *syntetisk* og en *dialektisk* brug (Hegel 1988: 63). Denne metodiske opdeling hverken udtømmer eller svarer til de ovenfor nævnte tre indholdsområder.⁴⁰ Eksempelvis vil kategoriudviklingen, som i Kants filosofi, både gøre brug af analytiske og syntetiske domme. Vigtigst er dog den tydelige fremhævelse af logikkens *dialektiske brug* i begge skemaer. Dialektikken betegner det punkt, hvor de endelige kategorier ophæver sig selv som endelige, og hvor

---

⁴⁰ Jf. Düsing 1988a, 159.

deres gensidige betingethed peger på nødvendigheden af en uendelig forståelsesramme, der kan fastholde den uophørlige referentialitet i et system. I begge oversigter er dialektikken således højde- og vendepunktet for logikken.

Der er tydeligvis ikke en klar kontinuitet mellem den senere logik og Hegels foreløbige oversigt. Den subjektive logik om domsformerne udgør i den senere logik (1812 ff.) tredje del, hvorimod den subjektive refleksion i Jena endnu placeres i overgangen mellem kategorierne og den dialektiske logik. Hegel beskriver intetsteds princippet bag eller overgangene mellem de enkelte dele. Man kunne således antage, at der ikke er tale om en streng systematisk, men blot fremstillingsmæssig succession. Det er imidlertid nærtliggende at se læren om forstandens subjektive former, som et bindeled mellem afsløringen af refleksionskategoriernes betingede objektivitet og refleksionens selvophævelse i dialektikken.

Den vigtigste afvigelse berører dog ikke fremstillingsformen, men omfanget af logikken. Hegels Jena-logik slutter i begge opdelinger ved tænkningens dialektiske brug. Dermed adskiller den sig væsentligt fra den senere, encyklopædiske logiks tre momenter: ”Das *Logische* hat der Form nach drei Seiten: α) die *abstrakte* oder *verständige*, β) die *dialektische* oder *negativ-vernünftige*, γ) die *spekulative* oder *positiv-vernünftige*” (GW 13: 34). I sin senere konception har Hegel tydeligvis udvidet logikken, så den også indbefatter spekulatationen, hvor den før kun nåede til dialektikken. Dermed falder Hegels distinktion mellem logik og metafysik fuldkommen. Der er alene ved at adskille fornuftens positive og negative side, at Hegel i de tidlige Jena-skrifter kan anse logikken som en indledning til metafysikken.

Efter Hegels indledende bemærkninger i forelæsningen – der retter sig mod forskellige selvmodsigelser, som refleksionen støder på, idet den forsøger at forstå rummet, tiden, bevægelsen som delbare og kontinuerlige på en og samme tid – tager hans egentlige logik afsæt i en betragtning af *identitet og ikke-identitet* overfor *væren og erkendelse*. Metoden synes dermed i det følgende at være aftegnet som en udvikling fra de mest abstrakte begreber, hvis motor er forholdet mellem identitet

og ikke-identitet. Denne fremgangsmåde betoner han i en sidebemærkning, hvor han sammenligner identitet og ikke-identitet med tallenes brug i udregninger, dvs. de betegner ikke noget bestemt, men er de højeste abstraktioner, der kan bruges i en vilkårlig sammenhæng (Hegel 1988: 71). Den egentlige model for progressionen i kategorierne er dog hentet fra Fichte, idet Hegel lader dem fremkomme gennem ”Setzen, Entgegensetzen und Beziehen” (Hegel 1988: 71). Det er i sidste ende Fichtes grundfigur, syntesen af den refleksive anti-tese, det leder forehavendet.⁴¹ Hegel begynder følgelig ved den rene væren, der opstår ved negationen af dens modsætning, hvad der allerede her må formodes at være *intet* (Hegel 1988: 67). For forstanden er denne væren givet som noget *objektivt*, der deler sig i forskellige bestemmelser, dvs. enkelte genstande. Forstandstænkningen antager dog, at vi ikke har direkte adgang til væren, at *tingen-i-sig-selv* ikke kan erkendes; bestemmelserne kan derfor kun være subjektive, noget som erkendelsen bringer til genstanden. Væren bliver dermed til det rent *ubestemte*, der står overfor den betingede erkendelse af det bestemte.

Som de bestemtheder, hvormed den endelige erkendelse skrider frem, angiver Hegel kvalitet, kvantitet og relation. Kategorierne orienterer sig tydeligvis mod Kants kategoritavle, men Hegels liste adskiller sig på to punkter. Han lader kvaliteten være den første kategori i modsætning til Kant, der begynder med kvantitet. Dernæst undlader Hegel at behandle modalitetskategorierne for sig selv, men forbinder dem til relationskategorierne. Formodentlig forsøger Hegel her at følge en tredelt fremadskriden, begrundet i hans metode.⁴² Således postuleres der eksempelvis i kvantitetens underbestemmelser en umiddelbar identitet i *enheden*, som modstilles ikke-identiteten i *flerheden*. Begge bestemmelser forbindes slutteligt syntetisk i *alheden*. Mellem kategorierne findes der en lignende forbindelse. Relationskategorien fremkommer, idet der fordres, at kvantitet integreres i kvalitet

---

⁴¹ Kimmerle argumenterer endda for, at ideen om ’refleksionsfilosofiens selvophævelse’ stammer fra Fichte (Kimmerle 1970: 291; jf. Hackl 2017: 265). Hegels argument er imidlertid netop, at Fichtes tilstræber en syntese af Jeg og ikke-Jeg, men at syntesen aldrig fuldendes, da den antager differensen som et oprindeligt faktum.

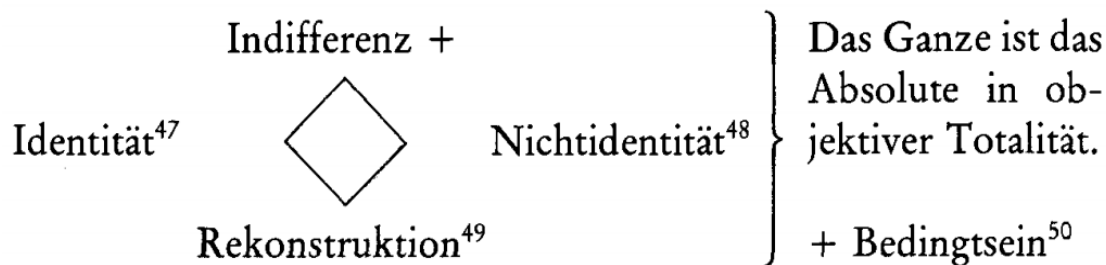
⁴² Jf. Düsing 1988a: 163f.

(Hegel 1988: 69). Derved konstrueres for tænkningen først substansbegrebet, som en (mulig) identitet mellem en virkelig substans og dens skiftende egenskaber (accidenser). I kausalitetsforholdet sættes to substanser som gensidigt betingende (der er ingen årsag uden dens virkning, og omvendt), men absolut forskellige. Denne forskel ophæves i veksselforholdet, hvor begge tillige er årsag og virkning. Hegels kategoriudvikling læner sig altså metodisk og strukturelt tæt op ad Fichte og Kant, men hævder på afgørende punkter at give et systematisk korrektiv til begge logikker, hvad der bliver tydeligt i den tertiære argumentationsstruktur bag kategorierne.

Mens identitet og ikke-identitet udgør den logiske motor og refleksionen skrider triadisk frem, har logikken i sin helhed fire dimensioner.⁴³ I et diagram optegnes således den samlede logik, der udmærker sig ved at fremstille *refleksionsvidenskaben* som helhed (Hegel 1988: 71). Til dette formål tilføjer Hegel et nyt begreb, ”Rekonstruktion”, og indsætter tilsyneladende som en note til ”Indifferenz” også ”Bedingtsein”.

---

⁴³ Logikkens interne firedeling stemmer derfor overens med Hegels systeminddeling, der på dette tidspunkt indbefatter fire sider: 1) „Wissenschaft der Idee“; 2) „Wissenschaft der Realität der Idee“; 3) ”Sittlichkeit” 4) ”Philosophie der Religion“ (GW 5: 263f.; Hackl 2017: 267). Ligeledes findes figuren i fragmentet om den guddommelige trekant, som Rosenkranz gengiver (GW 5, 477–483). For at genskabe *ideens liv* konstruerer Hegel en trekant af trekanter, i sin helhed har videnskaben altså en firfoldigt gentaget struktur (jf. Hackl 2017: 271f.).

Efter Troxlers noter (Hegel 1988: 71)

Inddelingen af logikken.

De øverste tre hjørner udgør for sig en trekant og betegner samme helhed blot som en "subjektiv totalitet", navnlig som åndens tre operationer "Setzen, Entgegensetzen und Beziehen" (Hegel 1988: 71). For også at fremstille det absolutte i sin *objektive totalitet* er det dog nødvendigt, at den syntetiske forbindelse (*Beziehen*) anerkendes som betinget af en forudgående modstilling, der egentligt er subjektets refleksion. Dette er formodentligt, hvad Hegel vil vise, når han til 'Indifferenz' tilføjer '+Bedingtsein'. Hvor indifferensen i Schellings afhandling stod ved indgangen til filosofien som erkendelsen af subjektet og objektets rene identitet, kan Hegel ikke dy sig for at understrege, at selv indifferensen er betinget af forskellen mellem de to og deres syntetiske forbindelse. Subjektets refleksion – og indtil dette punkt er Hegel helt i overensstemmelse med Schelling – er en opsplitning af en enhed, der imidlertid kun selv forekommer som produktet af en oprindelige syntese: "welches Bezogensein *aber an sich das erste ist*, obschon es nur als das dritte erscheint" (Hegel 1988: 74, min kursivering). Dermed omvendes udviklingen imidlertid. Logikken peger for sin egen fuldstændighed på en *oprindelig, produceret identitet*, der går forud for refleksionens adskillelse og således ikke er betinget af subjektet. Rekonstruktionen har følgelig til opgave at tilbageføre logikken til den filosofiske anskuelse af identiteten selv.⁴⁴ Den subjektive totalitet

⁴⁴ Det er ikke entydigt, hvilken plads i systemet Hegel tilskriver rekonstruktionen, om den udgør en *overgang* til en anden sfære, eller er et *metodisk greb*, der kan gentages i de forskellige sfærer – eksempelvis natur- og sædelighedsfilosofien. H.S. Harris udlægger eksempelvis begrebet som en teologisk sædelære (Harris 1977: 42f.). I *Glauben und Wissen* findes Hegels klareste udlægning af

og bevidsthedens handlinger hviler således på en objektiv totalitet, som den ikke selv kan begrunde. Samlet udtrykker skemaet dermed det absoluttes bevægelse fra identiteten over splittelsen til totaliteten.

Konklusion: Refleksionen og det absolutte

Hegels skitse af logikken slutter egentlig ved opstillingen af kvadratet. De efterfølgende bemærkninger er en kritisk gennemgang af filosofihistorien via dualismen mellem det subjektive og det objektive (Hegel 1988: 72) og et længere forsøg på at bevise, at "Gott, Vernunft und Sinnlichkeit" kun bliver reelle begreber, hvis man begynder ved det absolutte (Hegel 1988: 76f.). Dette er dog øjensynligt en aftegning af den egentlige metafysik. Det er imidlertid påfaldende, at Hegel igen hylder Schellings princip for at frigøre filosofien fra dualismen, men samtidig gentager korrektivet fra *Differensskriftet*: "Schelling vermeidet diese Unvollkommenheit [des Dualismus] durch die Aufstellung des Absoluten, das *aber als Identität der Identität und Nichtidentität gesetzt werden muß*" (Hegel 1988: 72, min kursivering). Hegels logikskitse tydeliggør dermed den metodiske og strukturelle uenighed, der langsomt tegner sig mellem Hegel og Schelling.⁴⁵

Hegels tidlige logikbegreb er udformet med henblik på at adressere de to beslægtede problematikker: at finde en metode, der fører hen til filosofiens førsteprincip og den logiske sikring af førsteprincipets indre struktur. Hegel følger således både Schelling og Fichte – og i sidste ende Kant – i at forstå filosofien som et foretagende, der skal begrunde enheden af den menneskelige viden og strukturere den gennem et enkelt princip. Men mens han i første omgang tager Schellings parti og tydeligt polemiserer mod Fichtes subjektive løsning, der søger princippet i Jegets selvkonstitutionsakt, begynder han i Jena at

---

rekonstruktionens opgave: "Diese Rekonstruktion [des Einsseins der Natur und der Freiheit] müßte das Wesen des Geistes enthüllen und ihn darstellen, wie in ihm als frei die Natur sich reflektiert, die sich in sich zurücknimmt und ihre ursprüngliche, ungeborgte, reelle Schönheit in das Ideale oder die Möglichkeit und somit sich als Geist erhebt, welcher Moment, insofern die Identität als Ursprünglichkeit mit der Totalität verglichen wird, dadurch allein als Bewegung und Zertrümmerung der Identität und als Rekonstruktion erscheint" (GW 4: 408).

⁴⁵ Den bliver dog sjældent inddraget i litteraturen om deres brud. Se fx Krings 1977; Fuhrmans 1962.

problematisere en række kerneantagelser i diskussionen, som også Schelling ligger under for. Navnlige retter hans opmærksomhed sig mod udlægningen af identitetsbegrebet, der hidtil har været ledende i bestemmelsen af førsteprincippet. Han foretager her en grundlæggende *strukturel* kritik af et ensidigt identitetsprincip. Hvis ikke den menneskelige viden evigt skal forblive begrænset til en endeløs gentagelse af tautologien $A=A$, så må der allerede i identiteten være en ligeoprindelig ikke-identitet. Refleksionslogikken skrider frem ved at opstille en endeløs række af ikke-identiteter, hvilket udgør den negative side af vores viden. Men idet logikken føres til sin yderste konsekvens, forvikler den sig i selvmodsigelser og ophæver dermed sin egen gyldighed som viden. Hegels originale bidrag til debatten om filosofiens begyndelsesprincip er hans forsøg på at konstruere spekuleringen gennem logikkens selvophævelse.

Hegels første logik-udkast er dog ikke en overbevisende løsning på den apori, som begyndelsesproblemet udgjorde for den tidlige tyske idealisme. Den cirkulære argumentationsform undergraver både logikken og metafysikkens sikre standpunkt i forhold til de konkurrerende forsøg på at opstille en sikker grundlagsvidenskab; og den tvetydige forbindelse mellem refleksion og spekulation bevidner, at Hegels begreb om det absoluttes *negativitet* endnu er ufuldstændigt. Men som en kritisk deltager i samtidens debatter havde Hegel en uovertruffen sans for at finde det ømme punkt hos sine samtalepartnere. Logikken i sine forskellige former fremviser ikke blot det formalistiske i Kants og Fichtes logiske grundlag, men også det mangelfulde i Schellings begrundelse af den absolutte metafysik. Først i *Phänomenologie des Geistes*, hvor den logiske indledning udskiftes med videnskaben om "die Gestalten des Bewusstseins" (GW 7: 29), finder Hegel en fremstillingsform for den filosofiske indledning, der leder hen til – uden at forudsætte – ideen om ren ren videnskab om tanken. Logikken bliver til den spekulative logik, i hvilken Hegel hævder at have fundet en filosofisk metode, der er sit eget resultat, og dermed løser formidlingsproblemet (GW 21: 27.). Den propædeutiske og systembegrundende funktion adskilles således, og alene den sidste del overlades til den spekulative logik, navnlig at begrunde videnskabens

begreb. Hvorvidt dette lykkedes, må i det mindste kritisk efterprøves med henblik på den begyndelsesproblematik, som den første logik voksede ud af.

Litteratur

Primærværker

AA | Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph. *Historisch-kritische Ausgabe*, redigeret af Schelling-Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1976 ff.

<https://doi.org/10.1017/s0263523200005401>

A/B | *Kritik der reinen Vernunft*. Kant, Immanuel. 1. (=A) og 2. (=B) udgave. Redigeret af R. Schmidt. Hamburg: Felix Meiner, 1954.

GA | Fichte, Johann Gottlieb. *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, redigeret af Fichte-Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1962–2012. <https://doi.org/10.22201/iifs.18704913e.1976.22.965>

GW | Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Gesammelte Werke*, redigeret af Nordrhein-Westfälische Akademie der Wissenschaften und der Künste. Hamburg: Meiner, 1968ff. <https://doi.org/10.28937/hegel-gw>

SW | Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph. *Sämtliche Werke*, redigeret af Schelling, Karl Friedrich August. Stuttgart, Augsburg: Cotta, 1856–1861.

HWPh | Redigeret af Ritter, Joachim, Karlfried Gründer, Gottfried Gabriel, and Rudolf Eisler. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Basel: Schwabe, 1971ff. <https://doi.org/10.12946/rq15/170-175>

Sekundærlitteratur

Düsing, Klaus. “Spekulation Und Reflexion. Zur Zusammenarbeit Schellings Und Hegels in Jena”. *Hegel-Studien* 5 (1969): 95–128.

———. “Absolute Identität und Formen der Endlichkeit. Interpretationen zu Schellings und Hegels erster absoluter Metaphysik”. I: *Schellings und Hegels erste absolute Metaphysik (1801–1802): zusammenfassende Vorlesungsnachschriften von I.P.V. Troxler*, 99–195. Köln: Dinter, 1988a.

<https://doi.org/10.5840/idstudies199222373>

- . “Einleitung”. I *Schellings und Hegels erste absolute Metaphysik (1801–1802): zusammenfassende Vorlesungsnachschriften von I.P.V. Troxler*, 5–25. Köln: Dinter, 1988b.
- . *Das Problem der Subjektivität in Hegels Logik: systematische und entwicklungsgeschichtliche Untersuchung zum Prinzip des Idealismus und zur Dialektik*. Hamburg: Meiner, 1995. https://doi.org/10.30965/9783846763063_006
- Fuhrmans, Horst. “Schelling und Hegel. Ihre Entfremdung”. I: *Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: Briefe und Dokumente. Bd. 1: 1775–1809*, 451–553. Bonn: H. Bouvier, 1962.
- Fulda, Hans Friedrich, og Rolf-Peter Horstmann, red. *Rousseau, die Revolution und der junge Hegel*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1991. <https://doi.org/10.1017/s0263523200002779>
- Gentile, Andrea. *Bewusstsein, Anschauung und das Unendliche bei Fichte, Schelling und Hegel: über den unbedingten Grundsatz der Erkenntnis*. Freiburg: Verlag Karl Alber, 2018. https://doi.org/10.1163/9789401207911_016
- Hackl, Michael. “System im Werden. Schellings und Hegels gemeinsame Anfänge”. I: *Schelling in Würzburg*, redigeret af Christian Danz. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2017. <https://doi.org/10.1017/s0263523200005401>
- Harris, H. S. “Introduction to Faith and Knowledge”. I: *Faith & Knowledge*, 1–52. Albany: State Univ. of New York Press, 1977.
- Hegel, G.W.F. “Hauptideen von Hegels Vorlesung über Logik und Metaphysik”. I: *Schellings und Hegels erste absolute Metaphysik (1801–1802): zusammenfassende Vorlesungsnachschriften von I.P.V. Troxler*, redigeret af Klaus Düsing. Köln: Dinter, 1988. https://doi.org/10.30965/9783846752104_011
- Hegel, G.W.F. “Differensen mellem det Fichteske og det Schellingske filosofiske system i forbindelse med Reinhold's ”Bidrag til lettere oversigt over filosofiens tilstand i begyndelsen af det nittende århundrede, første hæfte””. Oversat af Sune Frølund. *Slagmark - Tidsskrift for idéhistorie* 36 (2002): 13–40. <https://doi.org/10.7146/sl.v0i52.1830>
- Henrich, Dieter. *Hegel im Kontext*. Frankfurt a. M: Suhrkamp, 1971.
- Henrich, Dieter. *Selbstverhältnisse*. Stuttgart: Reclam, Ditzingen, 1982.
- Jaeschke, Walter. “Ein Plädoyer Für Einen Historischen Metaphysikbegriff.” I: *Metaphysik Und Metaphysikkritik in Der Klassischen Deutschen Philosophie*, redigeret af Lu De Vos, Annette Sell, and Myriam Gerhard, 11–22. Hamburg: Meiner, 2012. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2264-0>

- Kimmerle, Heinz. *Das Problem der Abgeschlossenheit des Denkens Hegels "System der Philosophie" in den Jahren 1800–1804*. Hegel-Studien. Bonn: Meiner, 1970.
<https://doi.org/10.28937/978-3-7873-2957-1>
- Kisser, Thomas, Hartmut Traub, og Jörg Jantzen, red. *Grundlegung Und Kritik: Der Briefwechsel Zwischen Schelling Und Fichte 1794–1802*. Amsterdam: Brill Rodopi, 2005. <https://doi.org/10.5840/fichte20032162>
- Krings, Hermann. *Die Entfremdung zwischen Schelling und Hegel (1801–1807)*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1977.
- Lauth, Reinhard. "Die Zweite Philosophische Auseinandersetzung Zwischen Fichte Und Schelling Über Die Naturphilosophie Und Die Transzendentalphilosophie Und Ihr Verhältnis Zueinander (Herbst 1800 – Frühjahr 1801)". *Kant-Studien* 65/1–4 (1974): 397–435.
<https://doi.org/10.1515/kant.1974.65.1-4.397>
- . "Hegels Fehlverständnis der Wissenschaftslehre in « Glauben und Wissen »". *Revue de Métaphysique et de Morale* 88/1 (1983): 1–34.
- Longuenesse, Béatrice. *Hegel's Critique of Metaphysics*. Oversat af Nicole J Simek. Leiden: Cambridge University Press, 2007.
- Lugarini, Leo. "Substance et réflexion". I *Hegel in Jena. Die Entwicklung des Systems und die Zusammenarbeit mit Schelling: Hegel-Tage Zwettl 1977*, redigeret af Dieter Henrich og Klaus Düsing, 139–155. Hamburg: Meiner, 1980.
<https://doi.org/10.28937/978-3-7873-3086-7>
- Ng, Karen. *Hegel's Concept of Life*. New York: Oxford University Press, 2020.
- Onnasch, Ernst-Otto. *Philosophie und Begründung: das Paradigma des objektiven Idealismus unter besonderer Berücksichtigung der Begriffslehre G.W.F. Hegels und des Problems der Intersubjektivität*. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen, 1998. <https://doi.org/10.1515/9783110900903.37>
- . "Das Kritische Journal im Streit mit dem logischen Positivismus". I: *Gegen das unphilosophische Unwesen. Das Kritische Journal der Philosophie von Schelling und Hegel*, redigeret af Klaus Vieweg, 185–95. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2002. <https://doi.org/10.17104/9783406742361-221>
- Pippin, Robert B. *Hegel's Idealism: The Satisfactions of Self-Consciousness*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press, 1989.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511621109>
- . *Idealism as Modernism: Hegelian Variations*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2010.

- . *Hegel's Realm of Shadows: Logic as Metaphysics in "The Science of Logic"*. University of Chicago Press, 2018.
- Pöggeler, Otto. "Fragment aus einer Hegelschen Logik, Mit einem Nachwort zur Entwicklungsgeschichte von Hegels Logik". *Hegel-Studien* 2 (1963): 11–70.
- Rosenkranz, Karl. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Leben*. Berlin: Duncker und Humblot, 1844.
- Sandkaulen-Bock, Birgit. *Ausgang vom Unbedingten: Über den Anfang in der Philosophie Schellings*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.
<https://doi.org/10.13109/9783666305023>
- Schwab, Philipp. "A = A. Zur identitätslogischen Systemgrundlegung bei Fichte, Schelling und Hegel". I: *Logik / Logic*, redigeret af Dina Emunds og Sally Sedgwick. Berlin, Boston: De Gruyter, 2017.
<https://doi.org/10.1515/9783110521047-012>
- . "Vom Prinzip zum Indefiniblen. Schellings Systembegriff der Weltalter und der Erlanger Vorlesung im Lichte der Auseinandersetzung mit Hegel". I: *Systemkonzeptionen im Horizont des Theismusstreites (1811–1821): System der Vernunft - Kant und der Deutsche Idealismus*, redigeret af Violetta Waibel, Jürgen Stolzenberg, og Christian Danz, 199–225. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2018. <https://doi.org/10.28937/978-3-7873-3542-8>
- Schwenzfeuer, Sebastian. *Natur und Subjekt: Die Grundlegung der schellingschen Naturphilosophie*. Freiburg: Alber Karl, 2012.
- Theunissen, Michael. *Sein und Schein: Die kritische Funktion der Hegelschen Logik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1978.
- Zambrana, Rocío. *Hegel's Theory of Intelligibility*. University of Chicago Press, 2015.